
L'entrevista etnogràfica

PID_00269827

Maite Marín Salamero

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Maite Marín Salamero

Antropòloga especialitzada en moviments migratoris, identitats indígenes, gènere i desenvolupament. Ha combinat l'experiència laboral i investigadora a l'Amèrica Llatina i a Catalunya. El treball amb col·lectius que han patit processos de discriminació i exclusió l'ha portat a una permanent reflexió i cerca teòrica des del camp de l'antropologia. Ha cursat el màster de Recerca etnogràfica, teoria antropològica i relacions interculturals a la Universitat Autònoma de Barcelona i el màster de Gènere i desenvolupament a la Universitat Complutense de Madrid. També ha cursat el postgrau d'Antropologia i història dels Andes a Cusco (Perú). Actualment és doctoranda d'Antropologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha treballat com a professora col·laboradora en el grau d'Educació Social de la Universitat Oberta de Catalunya i com a professora associada en el Departament d'Antropologia Social de la UAB. Durant els últims anys ha desenvolupat diferents projectes col·laboratius a Catalunya i Equador que, a partir de recerques etnogràfiques i de documentació visual —fotografia i vídeo—, proposen processos de transformació i difusió de l'experiència migratòria.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Eva Bretones Peregrina (2020)

Primera edició: febrer 2020
© Maite Marín Salamero
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2020
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
1. Més enllà dels fets	7
2. «Donar-nos» la veu: rols i relacions de poder en l'entrevista.	10
3. L'entrevista semiestructurada	11
3.1. L'elaboració del guió	11
3.2. Guiar l'entrevista	13
3.3. Qüestions ètiques abans de començar: protocols, confidencialitat i el retorn de l'entrevista	14
3.4. Les destreses per a transcriure i la interpretació de l'entrevista ...	16
3.4.1. El diari d'entrevista	16
3.4.2. La transcripció	17
3.4.3. L'anàlisi de l'entrevista	19
4. Conclusions	20
Bibliografia	21

Introducció

L'entrevista és una de les tècniques imprescindibles que vertebrava la metodologia antropològica. Sorgida i alimentada des de diferents ciències socials (Jociles, 1999), té precisament la riquesa del mestissatge i l'hibridisme que li ha donat la seva vinculació a la història oral, la sociologia, la psicologia social o l'antropologia.

Realitzada en el moment precís, amb les persones adequades i amb les «bones» preguntes, l'entrevista ens porta a endinsar-nos en l'univers al qual hem accedit durant el nostre acostament etnogràfic previ.

De vegades, l'entrevista pot servir per culminar i condensar el que hem copsat durant el treball etnogràfic, però també ens pot obligar a tornar al camp amb interrogants nous i redirigir la nostra mirada. Situada en el cor de l'etnografia educativa, en aquest mòdul presentem algunes reflexions teòriques per entendre millor el valor i la utilitat de l'entrevista i tracem algunes de les fites imprescindibles per arribar a aquest «cor».

1. Més enllà dels fets

Si amb l'observació participant preteníem contrastar el que les persones fan amb el que les persones diuen que fan, l'entrevista funciona com el contrapunt necessari. Ens permet anar més enllà dels «fets» per a apropar-nos a la subjectivitat i a la memòria d'experiències concretes, accedir —a través de narracions individuals— a les concepcions, les percepcions, els valors i les pràctiques de les persones; als significats i sentits que aquestes persones han construït al llarg del temps i en contextos determinats. Les entrevistes no ens posen en relació amb l'experiència ni amb «els fets», cosa que sí fa l'observació participant, sinó que ens enllaça amb la construcció verbal de la memòria sobre aquesta experiència. Per tant:

Amb les entrevistes no perseguim verificar, comprovar o constatar fets, sinó apropar-nos a la manera com han estat viscuts i percebuts pels subjectes.

Les entrevistes ens permeten ampliar el coneixement de la realitat etnogràfica a partir de la interpretació que en fan els mateixos subjectes: les seves coordenades, el seu llenguatge i món simbòlic, els seus referents. La definició clàssica de Taylor i Bodgan des del camp de la sociologia ens ofereix una aproximació bastant diàfana a allò que serien:

«Per entrevistes qualitatives en profunditat, entenem trobades reiterades cara a cara entre l'investigador i els informants, trobades dirigides cap a la comprensió de les perspectives que tenen els informants respecte de les seves vides, experiències o situacions tal com les expressen amb les seves pròpies paraules. Les entrevistes en profunditat segueixen el model d'una conversa entre iguals i no el d'un intercanvi formal de preguntes i respostes. Lluny d'assemblar-se a un robot recol·lector de dades, el mateix investigador és l'instrument de la recerca, i no ho és un protocol o un formulari d'entrevista.»

Taylor i Bodgan (1992, pàg. 100)

Les entrevistes, per tant, permeten el diàleg entre experiències úniques i subjectives amb allò que és col·lectiu i establert. En aquest diàleg les entrevistes sobrepassen els marcs de les històries oficials i normatives. Els desborden per atorgar relleu al temps i a l'espai, obrint la porta als girs inesperats, als camins propis i singulars de cada persona, en un anar i tornar des de la societat i el context fins a l'individu.

L'entrecruament de diferents interpretacions sobre un mateix esdeveniment o una experiència històrica ofereix la possibilitat de construir relats corals. Aquests relats són molt rics, per exemple, per a entendre la complexitat i la diversitat de punts de vista dels diferents actors.

Exemples de relat coral

Un exemple de relat coral el trobem al clàssic llibre de Ronald Frazer (1979), *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, on traça un acostament a la Guerra Civil espanyola des de molts punts de vista.

Un altre exemple que mostra la riquesa d'aquesta metodologia és el llibre d'Alessandro Portelli (2004) *La orden ya fue ejecutada: Roma, las fosas Ardeatinas, la memoria*.

Podem esmentar el treball coordinat per l'antropòloga Eugenia Rodríguez (2016), més proper al camp de l'educació social: *En este lugar. Relato coral etnográfico sobre la vida en una cárcel de mujeres en Panamá*.

Un relat coral sobre l'experiència migratòria

En investigar sobre els processos migratoris des de mitjan segle XX en un poble de Catalunya (Marín, 2018), les entrevistes elaborades en el marc d'una recerca-exposició finançada pel museu local van permetre reconstruir experiències diverses i van aixecar un relat coral, complex i contradictori d'un fenomen que havia teixit una memòria «oficial» i estereotipada al voltant dels antics migrants del poble. Va permetre rastrejar les geografies i històries viscudes per ells als seus llocs d'origen, les nombroses i arriscades maneres d'arribar al nou lloc de vida, les enginyoses estratègies per a participar de la vida del poble. A causa de la situació política —el règim franquista— i del fet que moltes persones anessin a viure als mateixos llocs, es va acabar homogeneïtzant aquesta població sota l'imaginari d'un «altres»: primer «xarnegos», després «castellans» o «andalusos», migrants sense cultura, sense agència política. Persones sense història. Les entrevistes van aconseguir «trencar» aquesta visió uniforme i arrelada en prejudicis persistents.

La mostra va permetre que emergís una riquesa d'històries que va obligar els veïns i veïnes del poble a mirar-se i reconèixer-se com en un mirall en aquests relats. A més, l'exposició dels resultats de la recerca i la difusió de les entrevistes editades va permetre treballar amb diferents col·lectius —escoles, grups de teatre d'adolescents, associacions de dones, l'equip de serveis socials de l'Ajuntament— abordant els relats del passat i confrontant-los amb la situació dels «nous» migrants i sol·licitants d'asil. Llavors les entrevistes van permetre transformar els imaginaris i incorporar en un diàleg fluid els relats de les noves persones arribades les últimes dècades.

Una bona entrevista ens ofereix una mirada concreta i única sobre allò que investiguem, però alhora ens llança a obrir noves finestres al projecte de recerca, a modificar, **ampliar i repensar els temes que ens van impulsar de partida**. Per això és important saber què perseguim en fer una entrevista, quins són els fils dels quals volem estirar, què és el que ens convoca per a dialogar i, en el marc de l'etnografia educativa, què volem saber per a transformar.

Rere l'aparença de ser una tècnica senzilla —tothom sap fer preguntes—, l'entrevista requereix desplegar diverses destreses: saber escoltar, fer les «bones» preguntes, tenir empatia envers els interlocutors, respectar les pauses i els silencis, i recollir i reconduir les digressions.

Moltes d'aquestes destreses són les mateixes que es requereixen per a l'observació participant, com la prèvia i essencial de despullar-se dels prejudicis o la també imprescindible de deixar en suspens les nostres categories interpretatives per a apropar-nos a les categories amb les quals aixequen els seus mons les persones a les quals entrevistem. El treball de desprendre's de les categories mentals pròpies requereix estar molt atent a com veiem, pensem, parlem, a com preguntem. **Per això és de cabdal importància triar bé les paraules amb les quals interroguem els informants.**

Enllaços recomanats

www.youtube.com/watch?v=5i0ojvpi12y&t=22s
www.youtube.com/watch?v=h4hqy3n-8i4

Vegeu també

Tal com assenyala Alberich en el mòdul *Com abordar el treball de camp*, en el context de les etnografies educatives les entrevistes tenen un enfocament més aplicat. Pretenen conèixer els universos socials per transformar pràctiques educatives.

Vegeu també

En el cas que presenta Eva Bretones, «Territori comanxe», en el mòdul *Relats etnogràfics*, es mostra com el llenguatge que s'utilitza en àmbits d'acompanyament i en entorns educatius per a definir i dirigir-se a les persones en situacions de vulnerabilitat pot acabar estigmatitzant-les i segregant-les encara més. A més, el dany és doble en la mesura que són missatges, en principi, per a oferir-los acompanyament. En el cas d'Anna aconsegueixen fins i tot que les entrevistes establertes amb el personal de serveis socials es converteixin en un viacrucis per a ella: «Haig de tornar a fer-ho?», pregunta Anna a l'educadora davant la possibilitat de tornar a ser entrevistada.

El llenguatge no és neutre. Darrera de les expressions i paraules que utilitzem sempre hi ha intencions, judicis i paranys. Per això és tan important, quan entrevistem, **conèixer prèviament el món dels nostres informants i haver-hi establert una relació**. Aquest coneixement i vinculació poden haver estat travats durant el treball de camp.

Prejudicis en el llenguatge

Si treballem amb persones que han deixat el seu lloc d'origen, tendim a reïficar-les com a «migrants» en la nostra manera de dirigir-nos a elles, més enllà del fet que hagin construït noves vides i identitats, que hagin arrelat i que ja no es percebin com a emigrants. Fins i tot reproduïm en els seus fills i filles, ja des del lèxic mateix, aquestes identitats «heretades». Així, en els àmbits escolars és molt freqüent, per exemple, dirigir-nos a aquests joves encara com a «migrants», «fills de» o «joves de segona generació».

Vegeu també

Quan ens endinsem a la Casa Esperanza guiats per Beatriz García (vegeu l'estudi de cas del mòdul *Relats etnogràfics*), veiem com l'acostament al món de significats de Mabinta per part d'Alma trenca el cercle de prejudicis que s'havien aixecat entorn d'ella a la casa d'acollida. Alma «ens ha traduït el món de Mabinta perquè el compreguem» (García), de manera que fa possible un altre tipus d'acostament i de consideració.

2. «Donar-nos» la veu: rols i relacions de poder en l'entrevista

Tot el coneixement que hem adquirit durant la fase de documentació i durant l'observació participant ha de ser col·locat en el seu lloc just per a deixar espai perquè les persones ens expliquin. Això implica **no anticipar significats, no pressuposar respostes**. No en va hem convocat les persones perquè volem saber, perquè volem que ens expliquin. En aquest sentit, en paraules de l'historiador oral italià Alessandro Portelli, l'entrevista esdevé un «experiment utòpic de diferència i igualtat» que desdibuixa les relacions jeràrquiques que l'entrevista pot establir *a priori* (Portelli, 2017, pàg. 45). Per això, seguint el fil de Portelli, no podem perdre de vista que «som a casa d'ells, prenem el seu temps i rebem les seves informacions». Aquesta generositat extrema per part de les persones que ens cedeixen temps i paraules ens obliga a un pacte de reciprocitat mínim, en primer lloc preservant i protegint la informació que ens han llegat i en segon lloc essent extremadament acurats i respectuosos amb la manera en què representem les persones (Portelli, 2017, pàg. 46).

Amb aquestes premisses es reverteix el tòpic que una vegada i altra dona la imatge de l'investigador com algú que dona la veu als entrevistats.

En realitat són els nostres informants els qui ens donen la seva veu a nosaltres, els qui ens regalen les seves paraules, trastocant així la imatge tradicional del rol de l'entrevistador, subjecte actiu i dominador, enfront de l'entrevistat, subjecte passiu i submís.

Les persones que entrevistem, que poden viure en situacions de desigualtat absoluta en relació amb nosaltres, tenen una història que ens interessa i que volem desentranyar. Per això, en el context de l'entrevista **el poder el té la persona entrevistada** perquè és ella que té la veu. I té el poder de decidir què ens explicarà i com ho farà. Després el poder torna a nosaltres per a interpretar, publicar i difondre, i també perquè aquesta informació pugui generar processos de transformació social. Però durant l'entrevista —i aquí està la seva força i el seu potencial— es poden viure moments en què les fronteres de classe, gènere, edat, origen... restin en «suspens» temporalment malgrat existir de manera molt contundent en la vida real.

3. L'entrevista semiestructurada

El ventall del que es considera entrevista en el marc de l'antropologia és molt ampli: l'intercanvi de paraules al pas, les converses informals en llocs i espais no previstos, les entrevistes dirigides, les entrevistes semiestructurades... Totes les modalitats poden ser vàlides i complementàries, i de totes es pot extreure informacions molt valuoses. Per exemple, en trobades espontànies o inesperades poden emergir confessions que potser mai no podrien aparèixer en les entrevistes formals.

Seran el context¹, el moment de la recerca en què ens trobem, l'exigència que tinguem i què és el que necessitem saber els que determinaran el tipus d'entrevista que puguem dur a terme.

⁽¹⁾ En certes institucions on és necessari mantenir l'anonimat de les persones, en situacions de perill, en espais on no hi ha llibertat per a dir o fer, etc., s'imposa un determinat tipus d'entrevista.

Però quan ens referim específicament a la modalitat d'entrevista etnogràfica, al·ludim a la semiestructurada, també denominada entrevista en profunditat, informal o no directiva.

Es caracteritza per ser una entrevista oberta en la qual intentem que aflorin testimoniatges personals al voltant d'un tema o temes concrets sobre els quals investiguem.

El camí que segueix una entrevista etnogràfica és definit per diverses fites:

- triar la persona o persones clau,
- elaborar el guió,
- convocar l'entrevista en un lloc i en un horari adequat,
- desenvolupar l'entrevista,
- registrar el diari de l'entrevista,
- transcriure l'entrevista,
- retornar el resultat a les persones entrevistades.

En el recorregut que farem a continuació, ens detindrem amb cert detall en el guió, el desenvolupament, la transcripció i l'anàlisi de l'entrevista.

3.1. L'elaboració del guió

Una bona entrevista ha de trobar l'equilibri —sempre difícil— entre respectar les respostes i els temes introduïts per les persones entrevistades i no perdre de vista els objectius dels nostres interessos de recerca. Per a aconseguir-ho, es fa imprescindible elaborar un full de ruta —un guió— que reculli les preguntes que creiem més rellevants.

Redactar un bon guió —no fa falta que sigui molt extens ni tampoc molt detallat— ens pot ajudar a determinar els enclavaments bàsics que han d'«il·luminar» la nostra cerca.

Per a això és recomanable conèixer d'entrada el tema, el context i, si és possible, la persona a la qual entrevistarem, sia pel treball de camp fet anteriorment o per haver mantingut converses informals abans de l'entrevista (Bodgan i Taylor, 1992).

Un bon guió hauria de tenir les característiques següents:

- **Recollir els temes bàsics** que relacionen la nostra recerca amb la persona que entrevistarem.
- **Marcar els imponderables** que necessitem per a avançar en el nostre coneixement posterior.
- **Ordenar les preguntes i temes** segons els criteris més adequats (ordre cronològic, de més a menys genèric, de més abstracte a més concret, etc.).
- **Utilitzar el llenguatge i les expressions de les persones** a les quals entrevistarem evitant usar el llenguatge propi o un llenguatge massa tècnic o sofisticat. El treball de camp ens ha proporcionat un repertori de l'univers lèxic de les persones que entrevistarem.

El guió ens serveix per a estructurar-nos. El mateix exercici de redactar-lo ens obliga a **ordenar les idees prèvies, sintetitzar els objectius i projectar** cap a on volem anar. És especialment útil quan farem una única entrevista o quan entrevistarem diferents persones sobre un mateix tema. Però un guió no és quelcom estàtic. Es pot modificar no solament en finalitzar l'entrevista, sinó mentre es produeix, introduint preguntes noves que sorgeixin en el transcurs de la conversa, deixant-ne unes altres per a sessions posteriors o, fins i tot, decidint ometre-les perquè el que ens ha anat revelant la persona entrevistada ens dona indicis que és millor no formular-les. Quan fem diverses entrevistes sobre un mateix tema es van definint noves preguntes que abans ni es van tenir en compte o s'havien descartat. És justament en aquest fluir de la conversa que afloren, de vegades per atzar, nous temes i camins per explorar.

Sovint passa que una vegada elaborat el guió, aquest es fa prescindible durant l'entrevista. I, si el consultem, és per cerciorar-nos que no ens hem deixat cap dels temes que considerem essencials. És important desfer-nos de la idea d'un guió com a cotilla. Per contra, el guió ha de funcionar com un desplegament

Vegeu també

Alberich assenyalava també en el seu mòdul *Com abordar el treball de camp* la importància de desconfiar dels usos i significats del llenguatge propi per a intentar apropar-nos als dels nostres informants.

Vegeu també

En el mòdul *Com abordar el treball de camp* Alberich assenyalava que els problemes que s'aborden de manera preliminar en qualsevol recerca etnogràfica s'han de poder modificar. També les preguntes formulades per a una entrevista s'han de poder canviar.

de senyals que ens indiquen la senda que hem de seguir perquè ens condueixi al món de la persona entrevistada amb cautela però sense perdre de vista què és el que ens ha convocat a anar a trobar-la.

3.2. Guiar l'entrevista

L'art d'entrevistar implica, tal com assenyalen Celigueta i Solé (2013), «ser capaç de fer les preguntes que provoquin la loquacitat de les persones entrevistades».

Però, per a provocar que les persones parlin, cal anar a poc a poc i no precipitar-se. És recomanable començar amb **preguntes genèriques i descriptives** que vagin adobant el camí per apropar-se de la manera més orgànica als temes centrals i que ens interessin més per a la nostra recerca.

Però hi ha altres destreses que cal destacar:

1) En primer lloc, perquè una entrevista arribi a bon port, la persona entrevistada ha de trobar-se còmoda per a parlar. **Generar l'ambient propici** perquè això passi implica que **el temps i el lloc triats han de ser pactats amb la persona** perquè no es trobi en perill ni en risc. Durant l'entrevista la persona s'ha de sentir segura tant físicament com emocionalment. Aquest punt és importantíssim quan treballem, per exemple, en contextos d'alta vulnerabilitat. De vegades és impossible poder triar l'escenari, i les condicions venen imposades de manera externa. En aquestes situacions hem d'intentar que els espais assignats siguin al més acollidors possible.

2) Perquè aquesta sensació d'«acolliment» prevalgui al llarg de tot el procés, és necessària una **actitud d'escolta activa i empàtica**. Sia per mitjà de gestos, preguntes indirectes o comentaris, ens hem d'assegurar que en tot moment la persona es troba bé, sense res que l'amenaci, la violenti ni la constrenyi. També ha de sentir constantment que qui li pregunta és algú que no la jutja, que no qüestiona la seva manera de parlar o de vestir, el seu origen, la seva adscripció, els fets i experiències de la seva vida. De vegades jutgem i valorem conductes alienes de maneres subtils. Amb comentaris sobre els llocs on es viu, es treballa o es compra, per exemple, podem escampar una infinitat d'estereotips que generin malestar en els nostres interlocutors.

3) L'antropòloga argentina Rosana Guber, en el seu llibre *El salvaje metropolitano* (2004), reflexiona llargament sobre els mètodes etnogràfics. En detenir-se en l'entrevista semiestructurada, emfatitza la necessitat de generar el que denomina «**atenció flotant**» per part de l'investigador: «una manera d'escoltar que consisteix a no privilegiar per endavant cap punt del discurs» perquè es produeixi una revelació d'«els nusos problemàtics de la seva realitat social tal

com la perceben des del seu univers cultural». A la manera que tenen els psicoanalistes de **provocar que el pensament i les idees flueixin per associació lliure**, un bon entrevistador segueix l'empremta del pensament de les persones entrevistades, encara que, a diferència del psicoanalista, l'antropòleg usa un guió i té uns objectius definits en la seva recerca.

4) Perquè les persones produeixin relats pausats, perllongats i desinhibits, és necessari generar un **clima de confiança absoluta**. Sovint passa que, malgrat la fluïdesa en la relació, es produeixen moments de desacord, malentesos o desajustaments que ens obliguen a tornar i revisar la nostra posició i la manera d'interpretar. No obstant això, aquestes fissures poden arribar a il·luminar contradiccions, traumes o fins i tot relacions d'opressió que, una vegada desvetllades, poden ser revertides.

5) Una altra destresa imprescindible per a tirar endavant les entrevistes és **respectar els silencis i els ritmes** de les persones amb qui parlem. El temps del record difereix del temps de la narració, i entre tots dos es produeixen de vegades ruptures que es retroalimenten: en explicar sovint recordem, i això requereix una anada i tornada molt flexibles de qui escolta. D'altra banda, els silencis són sempre significatius i és necessari interpretar-los. Els silencis «expliquen», de vegades fins i tot més que les paraules. Per tant, és important **atendre els temps de les persones entrevistades, que sovint difereixen dels nostres temps**, marcats per les necessitats de recerca o per les demandes de les institucions per a les quals treballem.

3.3. Qüestions ètiques abans de començar: protocols, confidencialitat i el retorn de l'entrevista

Sempre i en tot moment, les persones que entrevistem han de saber què fem, quins són els objectius de l'entrevista i en quin marc de recerca s'insereix (Restrepo, 2016).

Per tant, abans de començar ha de quedar clar quina és la nostra filiació i sota quin paraigua institucional —universitat, organització o centre de recerca— s'acull el nostre treball. A més, hem d'explicar a les persones que entrevistarem per què les hem triades i què creiem que poden aportar. De vegades, per por que ens neuguin l'entrevista, expliquem a mitges o adaptem els objectius perquè siguin més convincents. Per això és important deixar clars tots els pros i contres, els riscos, les conseqüències d'establir aquesta entrevista i la difusió posterior dels resultats. En tot moment hem d'evitar generar falses expectatives o fer promeses que no es podran complir.

Si volem entrevistar persones que formen part de col·lectius o organitzacions, cal transmetre i sol·licitar el permís corresponent al grup per a no desestabilitzar ni generar conflictes. És important que no hi hagi malentesos ni falsos rumors entorn de la recerca ni sobre el rol de l'investigador que puguin afectar tant les persones involucrades com el rumb del nostre projecte.

No sempre és senzill transmetre aquests missatges i que siguin compresos (Restrepo, 2016). Per a això hem d'utilitzar un llenguatge adequat als marcs de sentit de les persones. En algunes circumstàncies és molt recomanable preservar la confidencialitat i la integritat de les persones signant una espècie de protocol en el qual, a més d'explicar les claus de la recerca, es reculli formalment el **consentiment de la persona per a fer l'entrevista**. En última instància és indispensable garantir sempre la confidencialitat de les dades, que també és una manera de generar confiança en situacions fràgils, de protegir les persones i preservar-ne l'anonimat. En aquest punt es fa indispensable **garantir l'anonimat** de les persones entrevistades amb l'ús de pseudònims o falsos noms que en preservin la identitat. Però de vegades pot passar, i això ha de ser pactat sempre, que a les persones els interessi justament que es publiquin els seus noms per a donar-los visibilitat o per a difondre alguna situació que mereixi ser revelada.

Durant el procés de preparació de l'entrevista hem d'acordar amb les persones un horari i un lloc per a les trobades, i negociar quin tipus de registres i dispositius recolliran el seu testimoni i la forma de revisar-lo.

- Amb relació a la **temporalització de l'entrevista**, es considera que no ha de ser inferior a una hora i mitja ni superior a dues. A més, és important que el marge temporal pactat permeti parlar amb tranquil·litat, sense presses i sense interrupcions. Si necessitem més d'una sessió, s'ha d'acordar prèviament amb la persona la periodicitat, però és recomanable no establir més d'una sessió per setmana (Roca, 1999, pàg. 28).
- Idealment, el **lloc ha de ser escollit per la persona**. Ha de ser un lloc confortable, on pugui sentir-se confiada i amb garanties de privadesa, si pot ser on no hi hagi sorolls ni interrupcions i on l'atenció pugui centrar-se en l'acte comunicatiu —amb la intimitat que cal—, i no es dispersi per efecte de l'ambient exterior (Roca, 1999, pàg. 29).
- Abans de començar, s'ha de pactar **com es registrarà l'entrevista i els dispositius que s'utilitzaran**. Actualment no és estranya la presència de dispositius durant les converses quotidianes, l'ús d'una gravadora o de telèfons mòbils. En cas que sigui impossible gravar l'entrevista —perquè la persona no ho permet, pel context o per algun problema tècnic—, s'ha de registrar d'una manera fidel i meticulosa una vegada finalitzada recollint els principals temes. Sigui quin sigui el registre triat, és rellevant que la

persona que entrevista i la que és entrevistada estiguin centrades en el relat i no en les condicions d'enregistrament.

- També hem d'aclarir **quins usos es donaran a aquests testimoniatges i en quins arxius es guardaran**: grups de recerca, universitat, arxius locals, dipòsits de memòria, etc.
- Finalment, abans d'iniciar l'entrevista també hem de deixar clar el tipus d'**accés al resultat de les entrevistes que les persones tindran**. És necessari compartir la transcripció o un resum d'aquesta perquè les persones revisin i fins i tot modifiquin el que han dit. No obstant això, pot ser un millor acord compartir l'entrevista digitalitzada. A vegades, quan les persones llegeixen les entrevistes se senten poc reflectides per les expressions utilitzades, ja que el llenguatge oral és sovint col·loquial, discontinu i de difícil comprensió. En canvi, l'entrevista en el format original pot resultar menys violenta i més fidel a l'acte comunicatiu que s'ha produït. Però és imprescindible retornar en el format que sigui, com un acte de mínima reciprocitat, el resultat de l'entrevista feta a la persona que ens va oferir el seu temps i sobretot la seva «vivència» amb paraules pròpies.

És totalment contraproductiu registrar l'entrevista amb càmeres o gravadores ocultes. De vegades es pot pensar que sense els dispositius a la vista la persona pot sentir-se menys intimidada i narrar amb major llibertat. Però és necessari **anteposar l'honestedat a les males pràctiques en el registre de la informació**. El mateix passa amb l'ús d'imatges generades tant per càmeres de fotografia o vídeo com per dispositius mòbils. Sense el consentiment explícit de les persones, no podem utilitzar ni els seus testimoniatges ni les seves imatges.

Si no hi ha un compromís ètic per part de l'investigador, sempre hi ha el risc de tractar les persones que estudiem com a mitjans per aconseguir els nostres objectius, obviant la seva agència i la seva capacitat de decidir en tot moment quin lloc volen ocupar.

3.4. Les destreses per a transcriure i la interpretació de l'entrevista

3.4.1. El diari d'entrevista

Un aspecte important que s'ha de considerar és que després de dur a terme una entrevista sempre hem de registrar, sia com a entrada de diari de camp o com a document a part, les dades bàsiques, el que ens ha explicat el nostre informant i la valoració global de l'entrevista.

Per tant, hem de preveure que després de l'entrevista necessitem una hora com a mínim per a fer aquest registre, que inclou quatre aspectes:

- **Les dades bàsiques** (nom, data de l'entrevista, durada, persona entrevistadora, lloc, situació de l'entrevista, telèfon de contacte, adreça) i altres dades que siguin rellevants per a entendre el discurs del nostre interlocutor en el seu context (edat, gènere, lloc de residència, ofici i tot allò que considerem més rellevant per a la nostra recerca).
- **Les idees i conjectures** que han sorgit a l'empara del que s'ha parlat. Aquest registre és molt útil perquè ens permet tornar als testimoniatges durant el transcurs de la recerca i conèixer què s'ha anat recollint, què falta, quins temes no s'han pogut abordar en profunditat. Aquest registre ens permet mesurar el grau de seguiment del guió d'entrevista i de satisfacció personal amb la qualitat i quantitat d'informació recollida.
- **Tot el que no es diu però que s'expressa durant la conversa:** la qualitat de la comunicació, la relació amb l'espai i el temps, els lapsus i interrupcions, els salts temporals, els oblitats, els dubtes i els recels, els malestars, el llenguatge no verbal, els afectes. Tots aquests aspectes s'han de recollir amb minuciositat. Malgrat que les emocions poden ser a flor de pell al final de l'entrevista, s'ha de reconstruir el que s'ha compartit, escoltat i interpretat encara sense filtres. Si no fem aquest registre des de la immediatesa, moltes dades rellevants —impressions, records de gestos, paraules a mig dir, fils solts dels quals s'intueix que es podria continuar estirant— s'esvairan perquè la transcripció, feta en un temps diferit, és incapaç de reflectir la riquesa que ens aporten aquestes dades.
- Els intercanvis verbals i les converses mantingudes de manera informal abans o després de l'entrevista i no recollides per la gravadora. És en aquests **intervalls que s'expressen sovint coses que no es poden dir en el context formal**, sia perquè la persona està més relaxada o perquè són temes delicats, confidencials o íntims. S'haurà de respectar aquesta confidencialitat i decidir com incorporar les dades que puguin ser valuoses sense trencar la confiança establerta.

3.4.2. La transcripció

La tasca de transcriure una entrevista requereix molt temps i paciència. Per a garantir un bon treball de transcripció, és necessari haver previst les millors condicions de registre evitant els sorolls, les distorsions, les interrupcions, els errors tècnics, etc. D'aquesta manera podrem «buidar» el material recollit amb minuciositat i aprofundir en les narratives, i així minimitzarem els riscos de perdre un material únic i preciós.

És important que faci la transcripció la mateixa persona que va fer l'entrevista, perquè pot deduir i interpretar paraules confuses, sentits poc clars, interrupcions, i contextualitzar els silencis.

També és recomanable transcriure tot el material, perquè de vegades desestimem parts que ens semblen banals *a priori* o poc significatives per als nostres objectius, però a l'abordar tot el text es poden il·luminar aspectes que no havíem considerat o revelar connexions entre elements que ens semblaven desconnectats.

Una bona transcripció ha d'evitar l'edició i ser fidel a allò registrat recollint el to de veu i els seus canvis, les pauses, les interjeccions, les frases entretallades. Per a això hem de trobar un sistema propi que sigui clar i que ens faciliti la comprensió.

Alguns aspectes molt bàsics per tenir en compte en la transcripció són els següents:

- Marcar les diferents veus que intervenen: qui pregunta i qui contesta. Es poden utilitzar fonts diferents, inicials, colors...
- Anotar els aspectes i incidències que ens permetin evocar la situació de comunicació, distingint el discurs de les situacions i maneres en què es va produir.
- Deixar en el text marges generosos per a introduir comentaris o aclariments *a posteriori* i traçar relacions entre les parts de l'entrevista. En aquests marges es poden anotar els temes que apareixen i les primeres reflexions sobre el contingut de l'entrevista. També és important anotar les connexions que establim amb les fonts bibliogràfiques i els registres del diari de camp.
- Revisar i estandarditzar els errors de concordança i de cohesió per a fer el text llegible.
- Recollir les pauses, els èmfasis, els dubtes expressats amb un codi, alliberant el text d'interjeccions o signes de puntuació que poden entorpir la lectura.
- Mantenir les expressions i el lèxic d'argot que usi l'informant.

3.4.3. L'anàlisi de l'entrevista

Una vegada tenim el material en brut i l'hem treballat *in situ*, és necessari elaborar una versió «final» de la transcripció que ens permeti analitzar-la i un breu resum o informe dels continguts de l'entrevista.

En aquest document hem de destacar els temes més interessants aportats per la persona entrevistada i especialment els que es vinculen als objectius de la recerca.

Utilitzarem per a això les citacions més significatives extretes de fragments de la transcripció que donin suport a aquesta selecció amb criteri.

Finalment, per a extreure la màxima informació de l'entrevista, intentarem respondre les preguntes següents:

- Quins elements apareguts en l'entrevista donen llum a aspectes de l'observació participant?
- Quines contradiccions detectem entre el testimoni recollit i l'observat durant el treball de camp?
- Quins aspectes queden sense explicació?
- Quina informació aporta l'entrevista en relació amb els processos educatius?
- Com la relacionem amb les hipòtesis de partida?
- De quina manera la informació obtinguda es podria incorporar a la recerca?

Els enregistraments, les transcripcions i el registre de les entrevistes —sia en el diari de camp o com a registre individualitzat— s'han de guardar i ordenar conjuntament de manera que permetin interrelacionar i posar en joc tota la informació produïda. Aquesta pluralitat de documents ens recorda que les entrevistes no són tan sols paraules sinó una part de processos i contextos educatius als quals ens hem apropat per comprendre'ls i transformar-los, en els quals les veus de les persones s'insereixen i adquireixen ple sentit.

4. Conclusions

Després d'endinsar-nos en què significa entrevistar i de quina manera fer-ho per penetrar en el món de significats d'«els altres», tanquem el mòdul amb algunes conclusions recollides des de l'experiència pròpia i desgranades en aquest mòdul.

En primer lloc cal recordar la idea permanent de reflexivitat que ens proporciona la trobada amb els altres. Recuperant un famós vers d'Antonio Machado, «l'ull no és ull perquè tu el veus; és ull perquè et veu». En un vers tan breu es condensa un dels significats primigenis de l'entrevista i del treball de camp. Les relacions «vis-a-vis» amb els nostres informants són possibles per la relació de miralleig que s'estableix entre qui pregunta i qui respon. Sense l'altre, sense la seva mirada, sense la seva veu, no són possibles les nostres. En altres paraules, l'entrevista ens ofereix l'oportunitat de veure'ns en els altres. Ens constitueix, i constituïm els altres en aquesta relació, que és una relació de reciprocitat malgrat les diferències de context.

En aquest sentit, seguint l'empremta d'un altre poeta, Pedro Salinas, en el seu poema «La veu a tu deguda», les veus que registrem i que podem arribar a entrelaçar per aixecar relats corals són sempre «veus degudes». Tal com hem expressat en un apartat anterior, nosaltres no donem veu a ningú, sinó que és a nosaltres que els altres ens donen la seva veu. Aquesta permuta de sentits i d'imaginari és, no obstant això, un pilar fonamental per a intentar transformar les relacions tradicionals de poder que tradicionalment caracteritzaven la mateixa disciplina de l'antropologia i que s'estenien a l'entrevista. Òbviament, no podem ser persones ingènues que desdibuixem les diferències de classe, de gènere, d'origen... que travessen, com en la vida mateixa, les situacions en què s'insereixen les nostres entrevistes i les nostres recerques. Però prendre consciència d'aquesta nova mirada pot atorgar a l'entrevista un element de transformació, i a les persones que entrevistem l'espai per al que sempre han fet: tenir veu i tenir agència pròpia.

Una part d'aquesta capacitat de generar espais per a la transformació social que té l'etnografia educativa rau també en aquest canvi de mirada i d'actitud. Els altres no són perquè nosaltres els veiem o els escoltem. Nosaltres som perquè els altres ens veuen i ens escolten.

Bibliografia

- Celigueta, G., i Solé, J. (2013). *Etnografía para educadores*. Barcelona: UOC.
- Frazer, R. (1979). *Recuérdalo tú, recuérdaselo a otros*. Barcelona: Editorial Crítica.
- Guber, R. (2001). *La etnografía: método, campo y reflexibilidad*. Bogotá: Norma.
- Guber, R. (2004). *El salvaje metropolitano: reconstrucción del conocimiento social en el trabajo de campo*. Buenos Aires: Editorial Paidós SAICF.
- Hammersley, M., i Atkinson, P. (2001). *Etnografía: métodos de investigación*. Barcelona: Paidós.
- Jociles, M. I. (1999). Las técnicas de investigación en antropología. Mirada antropológica y proceso etnográfico. *Gazeta de Antropología*, 15, art. 1.
- Portelli, A. (2004). *La orden ya fue ejecutada. Roma, las fosas Ardeatinas, la memoria*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Restrepo, E. (2016). *Etnografía: alcances, técnicas y éticas*. Bogotá: Envión Editores / Departamento de Estudios Culturales Pontificia Universidad Javeriana.
- Roca, J. (1999). La etnografía como práctica de campo. Las entrevistas. A: J. J. Pujades. (Coord.). *Etnografía*. Barcelona: UOC.
- Rodríguez, E. (Coord.) (2016). *En este lugar. Relato coral etnográfico sobre la vida en una cárcel de mujeres en Panamá*. Universitat de Panamá.
- Taylor, S., i Bogdan, R. (1992). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.

